

A nemzeti identitás történeti konstrukciójához

A pátria képe II. Rákóczi Ferenc önéletrajzi írásaiban

Ebben a tanulmányban II. Rákóczi Ferenc két önéletrajzi munkája alapján azt vizsgálom, milyen képet rajzol Rákóczi a franciaországi, majd törökországi száműzetésből visszatekintve Magyarországról, az ország történelméről, társadalmáról és gazdaságáról, hogyan ábrázolja a szabadságharc előzményeit, katonai és más összefüggéseit, s milyen minták, motívumok és gondolati alakzatok határozzák meg az elhagyott haza képét. Választ keresek a kérdésre, hogy a Habsburgok uralmi ambíciói, a nemzeti ellenállás és a patriotizmus összefüggésében miként alkalmazza Rákóczi a tényt-szerűséget, milyen módon hozza létre a szerzői fikciót és a fikcionalitást, s milyen eszközökkel és milyen céllal funkcionalizálja a haza képét.

A források

Rákóczi *Confessio peccatoris*a (1716–1720) és *Mémoires*-ja (1717–1730 előtt) a 18. századi önéletrajzi irodalom nemzetközileg kevésbé ismert darabjai. A *Mémoires* 1739-ben, a *Confessio* 1876-ban jelent meg először nyomtatásban.¹ A *Mémoires* a magyar történelem összefoglalásával, a Rákóczi által 1703–1711 között vezetett szabadságharc dokumentumaival és Bethlen Miklós apokrif emlékiratainak rövidített változatával együtt látott napvilágot először az *Histoire des révolutions de Hongrie* című gyűjteményben. Ez a kiadvány hosszú ideig befolyásolta az európai historiográfia képét a magyarokról és a magyar történelemről, s két évszázadon át hatott a magyar politikai gondolkodásra. A *Mémoires* kritikai kiadása 1978-ban jelent meg.² A *Mémoires* szövege és a *Confessio* teljes korabeli francia fordításának erősen rövidített, kontaminált és modernizált változata 1977-ben,³ a két mű kissé rövidített angol fordítása 2019 elején látott napvilágot.⁴ A *Confessio* latin szövegének, továbbá teljes és kivonatos 18. századi francia fordításainak kritikai kiadásai előkészületben vannak.⁵

* A szerző az MTA doktora, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetének tudományos tanácsadója (1118 Budapest, Ménesi út 11–13., tuskes.gabor@btk.mta.hu).

1 Rákóczi, 1876, a továbbiakban: *Conf.* Magyar fordítás: Rákóczi, 2003, a továbbiakban: *Vall.*

2 Rákóczi, 1978, a továbbiakban: *Mém.*

3 Rákóczi, 1977.

4 Rákóczi, 2019a; Rákóczi, 2019b.

5 Rákóczi, 2020.

A két mű félfikciós jellege már első olvasásra szembetűnik, a fikcionalizálás pontos mértékét, eszköztárát, a történetileg hiteles leírás és a fikció közti határt azonban – mint az önéletrajzi műfajokban általában – nehéz pontosan meghatározni. Ehhez járul, hogy Rákóczi Magyarország-képét eddig nem vizsgálták módszeresen. Van olyan vélemény, amely szerint reálisan ír az ország állapotáról, egy másik felfogás szerint azonban a saját politikája szempontjából ábrázolja és értelmezi a császári kormányzat álláspontját, az udvari csoportok érdekeharcait és a magyar viszonyokat.⁶

Rákóczi munkái első pillantásra nem tűnnek másnak, mint életrajza, illetőleg annak egy része variációinak, augustinusi értelemben vett *retractatio*jának. A figyelmes olvasás azonban új részletekre is fényt derít. A grosbois-i kamalduli kolostor, amelyben a két művet elgondolta, s a *Confessio* egy részét és a *Mémoires* első változatát leírta, döntő helyszínné vált számára, ahol megtalálta írói hangját, és ahová gondolatban újra meg újra visszatért. Az életpályát a születéstől a megírás idejéig átfogó, három könyvre tagolt *Confessio* egyik különlegessége, hogy történeti, politikai, etikai és vallási felfogását Rákóczi következetesen a saját életére és a magyar történelemre vonatkoztatja. A vallási konfesszió augustinusi hagyományát keresztezi a politikusi hivatást középpontba helyező önéletrajzok vonulata. Rákóczi az elbeszélésbe szövi bele a gondolati elemeket és személyes véleményét, s bár a háttérrel és a fő motivációt a szabadságharc és annak igazolása adja, ennek részletes történetét nem itt, hanem egy másik műben, a *Mémoires*-ban beszéli el. Magyarország történetének és jelen viszonyainak bemutatása a *Confessióban* folyamatosan váltakozik a személyes múlt eseményeivel, a szabadságharc előzményeinek és néhány fontosabb mozzanatának felidézésével, a bibliai idővel, a teremtés örökkévalóságával, saját lelki életének aktuális helyzetével és az elképzelt jövővel. Az élettel kapcsolatos meghatározó döntéseket árnyaltan reflektálja, és hatásosan jeleneteli. Az elbeszélte tények egy „magasabb igazság” megerősítését szolgálják.

Politikai, államelméleti elképzeléseit Rákóczi gyakran vallási szimbólumok, allegóriák és metaforák segítségével fejezi ki vagy sejteti. Ezek között központi helyet foglal el a pásztor és a nyáj bibliai eredetű metaforája, valamint a Mózes–Rákóczi-párhuzam: mindkettő a fejedelem és a magyar nép viszonyáról alkotott felfogását jellemzi. Rákóczi a száműzetésben is nyája, azaz Magyarország és Erdély népe pásztorának tartja magát, aki a nép szószólója akar lenni Isten előtt. Providenciális történelemszemlélete értelmében ismételten önmagát vádolja, hogy rosszul vezette nyáját, de a nyáj is tévelygett, s ezért megérdemelték a büntetést.⁷ A túlzott önvád és általában a túlzás a *Confessio* egyik fontos retorikai alakzata, nem csak Rákóczi magánéletének megítélésében. A műben megrajzolt Magyarország-kép valóság tartalmát illetően szem előtt kell tartani, hogy Rákóczi jó megfigyelő, de fantáziája is működik; történetei egy része nem igazolható forrásokkal, sok mindent elhallgat, s gyakran használja korábbi kiáltványai, rendeletei, beszédei, levelei és követi utasításai fogalomkészletét, kifejezéseit. A *Confessio* elsősorban ott tekinthető történeti-

6 R. Várkonyi, 2007. 185., 196.; Köpeczi, 1991. 554–556.

7 Köpeczi, 1991. 499.

leg hitelesnek, ahol Rákóczi személyes tapasztalatok és megbízható híradások alapján ír, s állításai más forrásokból ellenőrizhetők. Megállapításai mindenekelőtt ott vitathatók, ahol kritikátlanul veszi át mások véleményét, felületesen ismeri a helyzetet vagy nem elég alapos az okok feltárásában, illetőleg ahol fokozott irodalmi ambíció, apologetikus szándék vagy személyes elfogultság vezet.⁸

A *Mémoires* különlegessége, hogy kortörténeti forrás, egyéni hangvételű írói alkotás és politikai védőirat egyszerre. Rákóczi ezzel a munkával akarta tájékoztatni az európai közvéleményt a szabadságharc okairól, lefolyásáról, s igazolni kívánta cselekedeteit és az esetleges újrakezdet.⁹ Többször utal a *Confessióra*, melytől elvben igyekszik elhatárolni a művet, valójában azonban számos szerkezeti, tartalmi, motivikus, retorikai és szemléleti összefüggés található a két munka között. Bár a *Mémoires* „Örök Igazsághoz” címzett ajánlólevelében deklarálja a hitelesség igényét, Rákóczi itt is erősen szubjektív: mindvégig saját személyiségét állítja a középpontba, miközben váltogatja a főúr, a hadvezér és a diplomata nézőpontjait.¹⁰ Szemléletes leírások és portrék sorát illeszti az elbeszélésbe, s figyel a cselekedetek motivációira és a jellemek sajátosságaira.

Látásmódja kritikus és önkritikus egyszerre; kritikája azonban néha szándékosan túlzó. Némely eseményt részben másként ad elő itt, mint a *Confessióban*. Rendszeresen mérlegeli a körülményeket, értékeli, véleményt mond, de sok mindent elhallgat, s előfordulnak tárgyi tévedések, alaptalan általánosítások és a későbbi események hatása alatt készült jellemzések is. Sajátos feszültség áll fenn a megfogalmazás tárgyilagosságra törekvése, az események kavargása és az ország helyzete, sorsa fölött érzett fájdalom, a szabadságvágy és a zsarnokgyűlölet szenvedélyes, néha patetikus kifejezése között. Az erős affektivitás és az érzelmek fölötti uralkodás szándékának kettőssége mindenütt jelen van. Rákóczi történelemszemlélete nem objektív: újra meg újra igazolni kívánja, hogy Magyarországnak és Erdélynek el kell szakadnia a Habsburg-háztól, s biztosítani kell függetlenségüket és szabadságjogaikat. Műfaját tekintve a mű a hagyományos értelemben vett történelmi, politikai, katonai *mémoire* és az augustinusi *confessio* között helyezkedik el.

A magyar történelem Rákóczinál

Magyarország és Erdély történetével a *Mémoires*-ban az 1704-es év hadműveleteit elbeszélő rész bevezetőjében foglalkozik Rákóczi.¹¹ Történelemszemlélete szorosan összefügg a szabadságharc publicisztikájával. A történeti visszapillantás a magyarokat lázadóknak nevező vádak elleni védekezés és az ország aktuális állapotának bemutatása keretébe illeszkedik. Ez a vád azóta él, írja, mióta az ország elvesztette királyát a mohácsi ütközetben (1526), a magyarok pártokra szakadtak, és I. Ferdinándot választották királynak. A királyok között voltak, akik „juhaik gypájával

⁸ Tüskés, 2018. 565–579.

⁹ Köpeczi, 1991. 551.

¹⁰ Vörös, 1978. 106–115.

¹¹ *Mém.* 53–56.

idegeneket akartak felöltöztetni”, megszegték a törvényt, s törvényeik megvédésére kényszerítették a magyarokat. Megkülönbözteti az egyéni nagyravágyás okozta lázadásokat a szabadságjogok törvényes védelmétől. Szent (I.) László király (1077–1095) példáját idézi, aki a szabadságjogok megőrzésére fogott fegyvert egy idegenek tanácsával kormányzó király ellen, s megfosztotta trónjától. Antonio Bonfini, Mátyás király történetírójának munkájára (*Rerum Ungaricarum decades*, 1488–1497) hivatkozva állítja, a Habsburg királyok előtti időben nagyrészt becsvágyó főurak szították a királyok elleni lázadásokat, a megyék csak ritkán keltek fel ellenük. A Habsburgok alatt az utóbbiak mindig csak az esküszegő és törvényt sértő királyok ellen keltek fel a szabadság védelmére.

„Az ausztriai ecset – folytatja Rákóczi – durva vonásokkal, sötét színekkel festi a magyarokat (...), és hol durva, barbár és paraszti erkölcsökkel vádolják, hol azt vetik szemére, hogy nem ért a tudományhoz és a szépművészethez. Néha pedig dorbézolását, lustaságát, kapzsiságát kárhoztatják. Sajnos, mindaz, ami e nyolcéves háború alatt történt, s amit e könyvben mondok el, nem győzheti meg az ausztriaiakat állításaik hamisságáról. De az, amit előadok, csak látható jele és keserű gyümölcse az Ausztriai Ház gyámkodó uralkodásának.”¹² Rákóczi itt támadásba megy át: retorikai kérdések sorával számonkéri a Habsburgokon a kollégiumok és akadémiák alapítását, s hiányolja az ifjúság felhasználását az udvar vagy a háború feladataira. Nehezményezi, hogy nem vezették be az ipart és a kereskedelmet a nép közé, s a zsarolással maguk kényszerítették a magyarokat „saját szükségleteinek összezsugorgatására”. A polgárosodásnak ez a vázlatos programja egy hazafias indulattal telített részben kapott helyet. Azzal, hogy elismeri a vádak lényegét, Rákóczi az ellenfél érveit fordítja a Habsburgok ellen, s fölveti felelősségüket. A Habsburgok uralmát Isten igazságos büntetésének nevezi, míg önmagát „méltatlan eszköz”-nek tartja arra, hogy felébressze a magyarok szabadságszeretétét.

Ezt követően Erdély történelme felé fordul; forrásként az „erdélyi évkönyvek”-re, köztük Bethlen Farkas munkájára hivatkozik.¹³ Az isteni gondviselés művét látja abban, hogy „a magyar János királynak adta Erdélyt és a hozzá tartozó Partiumot mint külön országot”, melyben megőrizték a szabadság törvényekkel biztosított mintaképét. Az Erdélyi Fejedelemséget a Habsburgok „a zavarosban halászva” szerezték meg a Báthoriak idején, állítja, majd „az öregek hitelre érdemes hagyományából”, azaz a szájhagyomány alapján előad egy részben fiktív történetet a Bocskai-felkelés (1604–1606) kezdetéről, a „németek között”, azaz jórészt Bécsben és Prágában nevelkedett Bocskai István erdélyi fejedelem intrikáival történt elidegenítéséről korábbi környezetétől. Csak röviden utal Bethlen Gábor, I. Rákóczi

12 *Mém.* 321. „Les traits dont le pinceau autrichien dépeint les Hongrois sont grossiers, et les couleurs en sont noires; (...) tantôt ils les blâment de leurs mœurs grossières, rustiques et barbares, tantôt ils les taxent de l'ignorance des Sciences et des beaux Arts, quelquefois de leur débauche, de leur oisiveté et de leur avarice. Mais hélas! Ce qui s'est passé dans une guerre de huit ans et qui est raconté dans cet Ouvrage ne convaincra pas les Autrichiens de fausseté, car ce qui y est rapporté, n'est que des signes manifestes et des fruits amers de la domination paternelle de la Maison d'Autriche, sous lesquelles toute la Nation a contracté les véritables propriétés d'enfants mal élevés.” Uo. 55.

13 *Mém.* 56–57.

György és Thököly Imre Habsburg-ellenes harcaira, mint az új században övele kezdődött események előzményeire. „Mindezzel azt akarom bizonyítani – írja –, hogy a szabadság megsértése, majd helyreállítása volt a háború oka, nem pedig az, hogy az országban eretnek vallások terjedtek el.”¹⁴

További utalást tesz Erdély történetére Rákóczi az 1707-es erdélyi fejedelmi beiktatásának leírása kapcsán.¹⁵ Eszerint a Habsburgok magyarországi uralmának növekedésével és Erdélyre vonatkozó szándékainak nyilvánvalóvá válásával egy időben a fejedelmek kénytelenek voltak „óvatos magatartást”-t tanúsítani a törökökkel szemben. „Bocskai, dédősöm, Zsigmond, Báthori Gábor (...), Bethlen Gábor és két György ősom némi mértéket tartott ebben az óvatos politikában, de haláluk után Barcsai, Kemény János és Rhédey, akik egy időben követelték a fejedelemséget, pártokra szakították a rendeket, végül Apafi alávetette magát a Portának, sokkal alantasabban, mint ahogy a törökök talán megkövetelték volna, ha nem önként hajolnak meg előttük.”¹⁶

A *Confessio* I. könyvében a felkelés előzményeinek számbavételekor Rákóczi részletesen kitér az erdélyi eseményekre.¹⁷ Munkács várának feladása (1688) után Thököly alig tudott létrehozni egy három-négyezer fős sereget, írja, míg Apafi fejedelem különféle terveket szőtt a törökkel kötött szövetség fölbontására. Erre végül első minisztere, a bécsi udvarnak is szolgálatában álló Teleki Mihály vette rá. A fejedelem és a császár közötti egyezség értelmében a fejedelem belép a törökök elleni szövetségbe, hozzájárul osztrák csapatok erdélyi állomásozásához, s biztonsági célokra átad két erődöt. A császár biztosítja a fejedelmet, hogy megőrzi az erdélyiek kiváltságait és szabadságjogait, fiát apja halála után elismeri Erdély fejedelmének, s a háború végeztével az átadott erődöket kiüríti. A megállapodás megkötése után azonban a császári csapatok behatoltak az országba, szabadon garázdálkodtak, s a fejedelmet családi várába való visszavonulásra kényszerítették. Rákóczi jelzi, Apafi halála (1690) után a császáriak Váradot is elfoglalták, amivel közvetve a bécsi udvar hitszegésére emlékeztet. Az újabb kutatások szerint Rákóczi elfogultan ítéli meg Teleki Mihály politikai szerepét;¹⁸ Apafi nem két, hanem tizenkét várat adott át; fiát, II. Apafi Mihályt rövid uralkodás után lemondatták (1695), Bécsbe hívták, és nem engedték vissza Erdélybe.

A Habsburgokat a *Mémoires* szerint a török elleni háború sikere „tette felfuvalkodottá”, majd az 1687–1688. évi pozsonyi országgyűlésen I. Lipót elérte fia, I. József örökös királlyá koronázását.¹⁹ Rákóczi megemlíti, hogy ezt megelőzően az

14 *Mém.* 323. „Je rapporte ceci entant que les violations des Libertés et leurs réparations ont été la cause des guerres, et non entant que celles-ci concernoient la propagation des Religions hétérodoxes.” Uo. 57.

15 *Mém.* 150–151.

16 *Mém.* 389. „Boskay, Sigismond mon Trisaieul, Gabriel Bathori (...), Gabriel Betlehem, et les deux Georges mes Aïeux, gardoient quelques mesures dans ces ménagemens, mais après leur décès, les factions de Barcsay, de Jean Kémény et de Rédey, qui prétendoient tous en même tems à la Principauté aiant partagé les Etats, Apaffy se soumit à la Porte avec plus de bassesse que les Turcs n’eussent peut-être exigé si on ne leur eût pas déferé de bon gré.” Uo. 151.

17 *Conf.* 49–51.

18 *Vall.* 328. jegyzet a 46. laphoz.

19 *Mém.* 57–58.

Antonio Caraffa tábornok alatt emelt eperjesi „gyászos theatrum” (1687) ítélete alapján több mint hetven nemest végeztek ki törvénytelenül. A *Confessio* I. könyvében ugyanezen esemény kapcsán „a nemesség igen sok élharcosá”-ra és vezetőjére utal, akiket „hóhérok keze által irtóztatós kínzásokkal meggyötörve szétmarcangoltak”.²⁰ A kutatás mai állása szerint összeesküvés koholt vádjával valójában összesen huszonnégy polgárt és nemest ítélték halálra, és végeztek ki 1687 tavaszán. Rákóczi megjegyzi azt is, hogy gróf Draskovich Miklós országbíró hirtelen halálát (1687) „mindenki közmegegyezéssel mérgezésnek tulajdonította”. A főurak ettől úgy megrémültek, hogy senki nem mert szembeszállni a bécsi udvarral.

I. József koronázása kapcsán Rákóczi a *Mémoires*-ban és a *Confessió*-ban egyaránt utal II. András király másutt – így például bécsújhelyi fogságának és perbe fogásának ismertetésében – is hivatkozott Aranybullájára (1222), melynek ellenállási záradékáról az említett országgyűlés lemondott.²¹ A *Confessió*-ban előadja, hogy ettől kezdve nem az országgyűlés, hanem az udvar határozta meg a segélyek és hozzájárulások mennyiségét, s a hadbiztos hajtatta be ezt tetszése szerint a császári katonasággal barbár módon. Ez a helyzet okozta a Tokaji Ferenc és néhány más ember által vezetett hegyaljai felkelést 1697-ben, melynek előkészületeiről állítása szerint Rákóczi nem tudott, s amely elől a lehetséges gyanú elhárítása érdekében Bécsbe menekült. Mindez jelzi, a történeti visszapiillantás egy teocentrikus történelemfilozófia keretébe illeszkedik, amelyet egyetlen politikai eszme tölt ki: Magyarország és Erdély elveszett szabadságának a visszaszerzése.

Rákóczi történelemfelfogását árnyalja a *Confessio* II. könyvének az a részlete, melyben a magyar nép ügyeiről elmélkedik.²² Hangsúlyozza, nem a nép történetét kívánja előadni, hanem a gondviselés döntéseit akarja imádni benne. Felidézi a pogány magyarok keresztény hitre térését, emlékeztet Magyarország szent királyainak jámborságára és a „virágzó szabadság”-ra, „mely az idő múlásával fényűzéssé fajult, majd szabadosságra hajlott. Így eltávolodott tőled, és kutakat ásva magának elhagyott téged, az eleven forrást, és megérdemelte ostorodat. Haragod ezt az osztott először a törökök előrenyomulásával, a főurak pártütésével és viszályával, a vallási villongások bevezetésével és végül a dicsőség kioltásával mutatta meg a népnek. Így nyújtottad neki haragodban a szerfölkött keserű poharat egy vele ellenséges, idegen nép igája (...) által.”²³ A bibliai utalásokban gazdag idézet aláhúzza, Rákóczi szerint a magyarok sorsát az isteni gondviselés határozza meg. Az ószövetségi történelemfelfogás értelmében hangsúlyozza, Isten bűnei miatt bünteti az országot. Ebben a motívumban, mely mindkét műben többször ismétlődik, egy olyan történelemértelmező modell hatása érvényesül, amely a 16. századtól kezdve

20 „Carnificium manu torturis immanibus cruciati, dilaniati fuerant.” *Conf.* 51.

21 *Mém.* 58.; *Conf.* 51.

22 *Conf.* 166–168.

23 „Florens libertas, quae successu temporis, postquam in luxum degenerasset, in licentiam conversa est; sic deviauit a te, et sibi cisternas fodiens deseruit te, fontem vivum, et flagella tua promeruit. Monstravit illi furor tuus illa primo per Turcarum progressus, per scissiones et discordias Magnatum, per introductam dissensionem religionum, denique per extinctionem claritatis; et sic propinasti ei in ira tua calicem amarum nimis per jugum gentis exterarum inimicae sibi.” *Conf.* 166.

hangsúlyosan jelen van a magyar irodalomban.²⁴ A magyarok bűnösségének elképzelését a 16–17. századi német szerzők egy része is terjesztette, s gyakran ezt nevezték meg a török elleni harc kudarcának egyik fő okaként. Mindez jelzi, Rákóczi viszonylag kevés dolog érdekelt a történelemből, csaknem kizárólag az, amit nehézség nélkül be tudott illeszteni érvelésébe.

Társadalom, gazdaság, a szabadságharc előtörténete

Magyarország gazdasági helyzetét Rákóczi a *Mémoires* elején exponálja. A bécs-újhegyi börtönből történt szökése utáni események és a Lengyelországban töltött két év összegző áttekintése után megállapítja: „Eközben a magyar népet túrhatalommal követelésekkel és adóemelésekkel nyomorgatták. Elrendelték, hogy a vármegyék állítsanak tizenkétezer embert, akiket majd Olaszországba és a Birodalomba küldenek. Az ország bővelkedik sóban, mégis a rá kivetett vámok következtében annyira megnövekedett a só ára, hogy a szegény nép kénytelen volt kenyerét só nélkül enni.”²⁵ Ehhez járult a vámhivatalokban és az adókiivetésnél elkövetett sok visszaélés; a vám- és sóházőrök oly mértékben kegyetlenkedtek, hogy a rendeletek megszegői az erdőkbe menekültek félelmükben a büntetéstől.

A képet tovább árnyalja az 1704-es események bevezetőjében adott társadalomrajz.²⁶ Rákóczi bemutatja a különböző rétegek gazdasági helyzetét, érdekeit, politikai állásfoglalását, felekezeti viszonyait és mentalitását. A feudális főúr álláspontját képviseli, miközben feltárja a rendek hibáit, s utal a köztük lévő ellentétekre. Ismételten bírálja az ausztriai uralom szerepét, s a szabadságharc és a hadsereg feltételezett érdekei alapján értékeli. Társadalomkritikája együtt jár a kritikus önvizsgálattal és értelemkereséssel.

Magyarország négy rendjének számbavétele előtt a „nép”, azaz a parasztok és jobbágyok helyzetével foglalkozik. Utal a II. (Jagelló) Ulászló király alatt végbement parasztfelkelésre (1514), melynek leverését követően a népet szolgaságra vetették, s a nemesség korlátlan jogot nyert jobbágyságra fölött. Míg a szlávok vagy oroszok elég türelmesen viselik helyzetüket, a magyar jobbágyok gyűlölik az egész nemesi rendet. Az úgynevezett szabadosok, azaz a hajdúvárosok szabad költözési joggal rendelkező lakóinak helyzete jobb, mint a parasztoké, mivel János király (1526–1540) idejétől kezdve kiváltságokat kaptak az erdélyi fejedelmektől a háborús szolgálat fejében. A szabadosok azonban gyakori helyváltoztatással igyekeztek kibújni szolgálati kötelezettségeik alól, s ezzel „megcsalták az országot és a nemességet”. A kétszeresen elnyomott nép helyzetének ábrázolásában Rákóczi

24 Óze, 1991; Bitskey, 2006. 44–45., 50–51.; Imre, 2015. 367.

25 *Mém.* 300. „Sur ces entrefaites, le Peuple hongrois étoit opprimé par les actions et les augmentations d'impôts insupportables. Il avoit été ordonné que les Comtés levassent 12 000 hommes pour être envoyés en Italie et dans l'Empire. Le prix du sel, qui est très abondant dans le Royaume, avoit été tellement augmenté par l'imposition des Douanes que le pauvre peuple étoit contraint de manger son pain sans le saler.” Uo. 20.

26 *Mém.* 58–65.

irodalmi eszközökkel is érzékelteti a szociális gondolat és a függetlenségi törekvések összetartozását.

Az első rend a klérus, amely az ausztriai uralom óta Rákóczi szerint rosszul teljesíti Szent István és más királyok szándékait. A káptalanok teljesen felhagytak az ifjúság oktatásával, különösen mióta a jezsuiták foglalkoznak ezzel. A magyar jezsuiták, írja a cseh jezsuiták neveltje, „mindenekelőtt nagy gyűlöletet sugalmaztak Kálvin és Luther követői ellen” az ifjúságnak. A tanulmányaikban kitűnt ifjakat „a jezsuiták közt tartották vissza”. A klérus „keserű vakbuzgóságra” nevelte a világiakat; azt hitte, hogy a katolikus vallás megőrzése az ausztriai uralomtól függ, ami ellen fegyvert fogni annyi, mint *ipso facto* egyházi átok alá kerülni. A háború elején ezért sokáig nélkülöznie kellett a lelkipásztorokat, akik a protestáns felekezetek támogatása miatt az „eretnekek cinkosának” tekintették.

Püspökségre Lipót császár Rákóczi szerint csak a jezsuiták által ajánlott személyeket nevezte ki, akik a legalacsonyabb nemességből származtak vagy népi eredetűek voltak. „Minthogy a nép és a nemesség legnagyobb része eretnek vallásokat követett, a lelkipásztoroknak nem voltak híveik, s ezzel az ürüggyel nem prédikáltak, az ifjúságot sem oktatták katekizmusra, de szigorúan megkövetelték híveiktől a tizedet és az egyéb szolgáltatásokat, és pénzt halmoztak közrendű rokonságuknak. A félig romba dőlt templomokat megfosztották díseiktől, és még tisztaságot is alig tartottak bennük.”²⁷ Az egri püspök, azaz Telekessy István (1633–1715) nem kedvelte az ausztriai uralmat, s az ő segítségével Rákóczi a saját pártján tartotta a klérusnak azt a részét, „mely nem követte a jezsuiták érzelmeit”. A hadsereg túlnyomó többsége a kálvinista felekezethez tartozott, s a katonák katolikus papok iránti tiszteletlensége az egyház rombolásának látszott a Rákóczit követő főurak szemében. A tolerancia és az államreazon jegyében említi a heves vallásügyi vitákat és az ezekben elért megegyezést.

A második rendet a főnemesek alkotják. Lakhelyük Alsó-Magyarország, továbbá a Vág-vidék tizenegy és Felső-Magyarország tizenhárom megyéje. Közülük sokan Ausztriából vagy Stájerországból nősültek, Bécsben nevelkedtek; birtokaik Stájerország, Ausztria vagy Morvaország határán voltak, s szívükben Ausztriához húztak. Nem akarták kockáztatni birtokukat és vagyonukat, vagy nem sokra becsülték Bercsényi gróf családját és személyét, ezért nem akartak Rákóczi mellé állni. Esterházy Pál nádor (1635–1713, nádor 1687-től) Rákóczi szerint csak a szájával pártolta ügyét, de nem teljesítette nádori kötelességét, mivel nem töltötte be a közvetítő szerepét. Rákóczi részletesen foglalkozik Bercsényi Miklós főgenerálissal, akinek személye, szelleme, hajlama és szokásai erősen megosztották a főurakat. Látzólag önként adták meg a tiszteletet neki, „mégis egyik sem volt őszinte vele, mint ahogy maguk közt sem voltak őszinték. Megvetették, cseplűtéltek és gyakran rágalmazták egymást előttem, miután előzőleg már szabadon bíralták egymás között

27 Mém. 325. „Comme le Peuple et la plus grande partie de la Noblesse suivoient les Confessions hétérodoxes, les Pasteurs manquant d’auditeurs, sous ce prétexte ne vaquoient point à la prédication ni ne catéchisoient point la Jeunesse, ils exigeoient cependant, à la rigueur, de leurs Paroissiens les dixmes et autres redevances, ils amassoient de l’argent pour leurs parens roturiers; les Eglises à demi ruinées restoient dépouillées de leurs ornemens, et à peine y gardoit-on quelque propreté.” Uo. 60.

személyemet és tetteimet.”²⁸ A magasabb katonai rangot viselő főurak között „egy sem volt, aki nem érdemelt volna szigorú, de igazságos büntetést, amiért nem teljesítette parancsaimat. Kétségkívül gyakran meg is kapták volna, ha tudatlanságuk vagy egyéb hibáik nem mentették volna őket, mert nem volt elég ügyes alattvalóm ahhoz, hogy helyüket be tudtam volna tölteni és hibáikat javítani.”²⁹ A nép elszegényítése óta a főurak jövedelme is nagyon lecsökkent, birtokaik leromlottak, s elvesztették hitelüket és tekintélyüket a nemesség előtt.

A harmadik rend a nemesség és a katonaság, azaz a közép- és kismemesség, mely Rákóczi szerint „nagy tiszteletet, engedelmességet és szeretetet tanúsított irántam”.³⁰ Egyetlen sérelmük volt „a nagyok és tábornokok” büntetésének elmaradása. A katonapolitikai és művelődési szempontból bírálható hibákat Rákóczi történelmi okokkal magyarázza. Megállapítja: „Igaz hazafi nem sóhajtozhat eleget, amikor látja, hogy az ország e fontos rendjének nevelése mennyire elhanyagolódott az ausztriai uralom alatt, és hogy e rend a nép legalja elemeivel keveredett.”³¹ A nevelés elhanyagolásának okát a főnemesség elszegényedésében látja. A nemesek jórészt csupán két lehetőség, a gazdálkodás vagy a jogi pálya között választhattak. A fiatal nemesek alkalmazása az alsóbb hivatalokban eljelentéktelenítette őket, és „sokan teljesen megfélemedtek a származásukkal járó kötelességükről”.

A nemesség legnagyobb része a lutheránus vagy a kálvinista felekezethez tartozott, s nem a jezsuitáknál tanult. Ez is közrejátszott Rákóczi szerint abban, hogy csak ritkán léphettek jogi pályára, „nevelésük még jobban elhanyagolódott, és durvább erkölcsökre szoktak”. Sokan „a nemességhez méltatlan” kereskedelemre vagy iparra adták gyermekeiket, a tehetségesebbekből ügyvédek és ügyészek lettek. A sok jogász pereket szított a „nagyok közt”, melyek „megtöltötték a bírák és ügyvédek erszényét”. Az örökösödési törvények miatt néha a házasságok is családi viszályok forrásai voltak. A törvényszéki elnökök nagy vagyonokat gyűjtöttek, megvásárolták a főuraktól kastélyaikat, s a legmagasabb rangokig emelkedtek. A főurak és a nemesség eladósodására, a földek elzálogosítására az ausztriai elnyomás következtében később is visszatér.

A nemesség között járatlanság uralkodik a tudományokban és a hadművészetben, írja Rákóczi. Itt is utal a „gyászos eperjesi tragédiá”-ra, mely elpusztította „a legkülönb nemesembereket”. A török háborúk idején a végvárakban nevelkedett katonák már meghaltak vagy megöregedtek, ezért ebben a szabadságért kezdetű utolsó háborúban – hadi tapasztalat híján – kizárólag a magyarok szilárdsága,

28 *Mém.* 326–327. „Aucun n'étoit sincère envers lui, ni les uns envers les autres. L'un méprisoit, médisoit, et souvent calomnioit l'autre devant moi, après avoir librement critiqué entre eux ma personne et mes actions.” Uo. 62.

29 *Mém.* 327. „Il n'y avoit personne entre ceux qui avoient des emplois militaires, qui n'eût mérité de sévères, mais justes châtimens, pour n'avoir pas exécuté mes ordres; ils l'auroient sans doute souvent reçu, si leur ignorance en ce qu'il falloit faire, ou d'autres défauts, ne les eussent excusés, puisque manquant d'habiles Sujets, en mettant d'autres en leur place, je n'aurois pu suppléer à leur défaut.” Uo. 62.

30 *Mém.* 327. „...me montra toujours une affection constante et fidèle”. Uo. 62.

31 *Mém.* 327. „Un véritable fils de la Patrie ne peut assez gémir de voir ce Corps si considérable dans l'Etat, entièrement négligé de l'éducation sous le Gouvernement autrichien, et mélangé de vils Sujets tirés d'entre le Peuple.” Uo. 63.

bátorsága, jóakarata, tanulékonyága, nagylelkűsége és elszántsága tudta folytatni a küzdelmet. Ha lettek volna mesterei a hadi tudományban, a nemesség és katonaság szívesen tanult és engedelmeskedett volna, és vitézségével megállta volna a helyét, állítja. Szembetűnő, hogy Rákóczi nem említi a nemesség egy részének a Habsburgokkal való megegyezést szorgalmazó kísérleteit, a közteherviselést ellenző magatartását és a jobbágytörvény kijátszását. Elhallgatja a nemesi katonai vezetés és a paraszti származású katonaság ellentéteit, s nem részletezi a nemesség szerepét a szatmári békekötésben.

A negyedik renddel, a szabad királyi városok lakosságával csak röviden foglalkozik, de pontosan regisztrálja a nyugat-európai polgári fejlődés és a magyarországi helyzet különbségét.³² A városok szegénységét, a polgárok kis számát, az iparban való járatlanságát és a kézművesség hiányát egyaránt az ausztriai uralom rovására írja. Hűségüket és szeretetüket elégségesnek tartja, de csak szerény segítséget jelentettek neki. Többnyire boroszlói és danckai kereskedők ügynökei voltak, akik csak szolgálattal tudták fenntartani magukat, állítja.

A társadalmi viszonyok áttekintése után ismét a szabadságharc és annak közvetlen előzményei felé fordul Rákóczi figyelme.³³ „Az Isteni Gondviselés elküldött engem pusztá hazámba fegyverért, szabadságért kiáltó szózatnak. (...) De ez a szózat nem tudott a katonáknak zsoldot, ruhát, fegyvert és lovakat adni.”³⁴ A metafora egyszerre idézi fel Keresztelő Szent János prófétai alakját és a kifosztott Magyarország képét. Az utóbbi hatását fokozza a fertilitas-toposz alkalmazása: „Ez az ország, melyről azt merem állítani, hogy Európa minden országát fölülmúlja termékenységeivel és természeti kincseivel, ellenszolgáltatás nélkül elvesztette mindazt a pénzt, amelyet Lengyelországból kapott a boraiért és Németországból a barmaiért: az ausztriaiak elvitték adóba. A török háborúk alatt a Bécsbe kivitt pénzt ausztriai árukért adták a császár hadai számára.”³⁵ Az ezüstpénz hiánya kényszerítette Rákóczit a rézpénz bevezetésére, hogy ne kelljen adót kivetnie a népre. A „németek”, azaz a bécsi udvar által törvényellenesen behozott, a lakosokat nyomorgató vámokat el kellett törölni, az arany- és ezüstbányák azonban alig hozták be a rájuk fordított költséget.

A *Confessio* I. könyvében Rákóczi eleven képet rajzol az adóbehajtás során végrehajtott kegyetlenségekről és más visszaélésekről.³⁶ A császári katonaság eljárását a pénz kicsikarásában a pogány zsarnoksághoz hasonlítja. A fizetésektelelnek feleségét a férjek jelenlétében megerőszakolták, másokat megkorbácsoltak,

32 *Mém.* 65.

33 *Mém.* 65.

34 *Mém.* 329. „La divine Providence m’avoit conduit dans ce Désert de ma Patrie, comme la Voix qui crioit aux Armes, à la Liberté. (...) mais cette voix n’étoit pas en état de donner ni la paye au Soldat, ni l’habillement, ni des armes, ni des chevaux.” Uo. 65–66.

35 *Mém.* 329. „Ce Royaume, que j’oserois dire surpasser tous ceux de l’Europe par les trésors de la Nature et par sa fertilité, perdoit sans retour tout l’argent qu’il avoit pu tirer de Pologne pour le prix de ses vins, et de l’Allemagne pour la vente de ses bestiaux; les Autrichiens l’enlevoient par des impôts et pendant la guerre des Turcs, l’argent qu’on avoit porté à Vienne, avoit été employé pour les marchandises de l’Autriche, destinées pour les Troupes de l’Empereur.” Uo. 66.

36 *Conf.* 64–66.

aminek következtében némelyek meghaltak. A jelentéktelen sérelmeket és panaszokat hanyagul vizsgálták ki, és gyakran halállal büntették. A közkatonák a népre, a tisztek a nemességre támadtak. Az ország törvényes kormányzása megingott, mivel a vármegyék tisztségviselői nem tudták ellátni feladatukat. A hadsereg ellátását biztosítani hivatott hadbiztosok is a nép romlását segítették elő. Némelyikük a „németek”-től, azaz a császáriaktól kapta a megbízást, hogy ítélje el a magyarokat, mások a magyaroktól, hogy a kihágásokért a katonáktól beszedett bírság egy részét megszerezzék ajándék fejében. Voltak köztük olyanok, akik hatalmas uszorakamattal kölcsönöztek pénzt a népnek és a vármegyéknek. Az őrhelyek elöljáróit „elviselhetetlen nyereszkesedési vágy” jellemezte. Egy részük magának tulajdonította a földek és mezők haszonélvezetét; kocsmákat, mészárszékeket és vámokat állítottak föl. Mások pénzt kölcsönöztek, és az uszora megfizetése érdekében erőszakkal munkára kényszerítették a parasztokat.

A Neoaquistica Commissio felállításával Lipót császár, esküjét megszegve, a koronához kívánta csatolni az ország töröktől visszaszerzett határvidékeit. Arra kényszerítette a főurakat és nemeseket, hogy törvényszék előtt igazolják jogaikat, majd az okiratokat visszatartva megfosztották őket birtokaiktól, melyeket csak hatalmas összegekért vásárolhattak vissza. Az így megszerzett uradalmakat a császár saját minisztereinek adományozta. A főnemeseket törvénytelen módon Bécsbe idézték, ahol „önkéntes segély” helyett állandó hozzájárulás megfizetésére, az ország törvényeinek megváltoztatására, a szegényebb nemesek nemesi méltóságuktól való megfosztására és a gazdagabbak korlátozására akarták kényszeríteni őket.

Az 1707-es fejedelmi beiktatás kapcsán Rákóczi röviden foglalkozik Erdély társadalmi viszonyaival a *Mémoires*-ban.³⁷ Itt a székelység volt a nemzet fő ereje, írja, a székelyek mindnyájan a nemesség előjogait élvezték. Bátrak és engedelmesek, s nagyon alkalmasak a háborúra. De tisztségviselőik a törvénnyel ellenkező módon szolgaságba vetették őket, s visszatartották a hadi szolgálattól, hogy földjeiket műveljék. Ez az egykor harcias és virágzó nemzet teljesen elszegényedett, részben a „németek” végrehajtásai, részben a székely tisztségviselők visszaélései következtében. A székelység nem volt elegendő az ország védelmére, a magyar csapatokat azonban idegeneknek tekintették. A földesurak úgy bántak fegyvert viselő jobbágyaikkal, hogy „megesett rajtuk a szívem”, írja Rákóczi. Beiktatása előtt bele kellett egyeznie a törvénybe, mely szerint minden földesúr visszakövetelhetette azt a jobbágyát, aki hozzájárulása nélkül állt be hadseregébe. Megjegyzendő, ilyen törvény nem volt; a rendek csupán előterjesztést tettek a kényszerből vagy szükségből katonának beállt jobbágyok visszaküldésére, amit Rákóczi nem fogadott el.³⁸ Arról, hogy az erdélyi nemesség nem csekély része nem csatlakozott a szabadságharchoz, Rákóczi nem szól.

A beiktatás leírását követően Rákóczi idilli képet rajzol Erdély földrajzi helyzetéről és természeti adottságairól. A fejedelemségnek szerinte semmije sem hiányzik, de „...hogy a fejedelemség teljes tündöklését visszanyerhesse, ahhoz két azonos

37 *Mém.* 152–154.

38 *Mém.* 252. jegyzet a 151. lap 29. sorához.

szellemű, ugyanegy terven dolgozó, egymást követő fejedelemeire volna szükség, mert egyiknek élettartama nem volna elég arra, hogy megjavítsa és megváltoztassa az Erdélyt alkotó három különböző nemzet szellemét és szokásait. (...) Ami a háborút illeti, ezt a fejedelemséget majdnem bevehetetlenné lehetne tenni.”³⁹ Előnyei a hadakozás terén nyilvánvalóak, állítja.

A magyar katonaság a szabadságharcban

Rákóczi mindkét műben nagy figyelmet fordít a katonaságra: részletesen foglalkozik a tisztek és a katonák felkészültségével, alkalmasságával és hangulatával, s többször tárgyalja a pénz, a fegyver és a szervezethez kapcsolódó kérdéseit. Értékelése kritikus és önkritikus egyszerre, de gyakran megnevezi és elemzi az okokat is, melyek az eseményekhez vezettek. A *Mémoires*-nak jelentős részét teszi ki a hadi előkészületek, ütközetek, ostromok, győzelmek és vereségek leírása, a körülmények és a tábornokok tevékenységének mérlegelése. Rákóczi több csatában személyesen részt vett, s figyelemmel kísérte a tőle távol zajló hadi cselekményeket. A csaták egy részének lefolyásáról csupán jelentésekből értesült. Nem volt katonai képzettsége és gyakorlata; a háború közben igyekezett tanulni. Tapasztalatlansága miatt rendszeresen mások tanácsára szorult; elképzeléseit nem mindig tudta érvényesíteni.⁴⁰ Nem értette meg, hogy ez a hadsereg különböző fogyatékok miatt nem alkalmas a nyílt csatákra, s mégis erőltette azokat. Hadjáratainak többször volt külpolitikai és stratégiai célja, az expedíciók azonban nem mindig voltak kellően előkészítve.⁴¹ A magyarországi hadi eseményeket következetesen a nemzetközi katonai és politikai helyzet összefüggésében szemléli.

A katonai tematika lehetőséget ad elbeszélő, novellisztikus jelenetek megformálására, miniatűr portrékra és jellemzésekre. A külföldi tisztek, diplomaták magatartását Rákóczi a magyarországi helyzethez fűződő viszonyuk szemszögéből ábrázolja. A csataleírások és -elemzések gyakran indulattól feszülnek. A szerző katonai érdeklődését tanúsítja, hogy sárospataki könyvtárának 1701-es jegyzékén több hadtudományi és a hadi építéssel kapcsolatos mű található, köztük Vincenzo Coronelli, Georges Fournier, Christoph Heidemann és Simon Starowolski munkái.⁴² Rodostói könyvtárában megvolt Pierre Surirey de Saint Remy ezredes *Mémoires d'Artillerie* című, először 1697-ben, majd 1702-ben és 1707-ben újra kiadott, két-kötetes tüzérségi szakmunkája.⁴³ Zrínyi Miklós *Az török áfium ellen való orvosság*

39 *Mém.* 393. „Mais pour rendre à cette Principauté tout son éclat, il faudroit deux Princes consécutivement du même génie et travaillans sur le même plan, puisque l'âge de l'un ne suffiroit pas pour réformer les mœurs et changer le génie de trois différentes Nations dont elle est composée. (...) Quant à la guerre, on pourroit rendre cette Principauté presque impénétrable.” Uo. 155.

40 Markó, 2003. 149.

41 Bánkúti, 1994–1995. 65.

42 Heckenast, 1958. 25–36. Nr. 8., 23., 52., 118.

43 Knapp–Tüskés, 2015. 201. Nr. 67.

című, 1661–1663 körül készült katonai traktátusának 1705-ben megjelent első kiadását Forgách Simon tábornok Rákóczinak szóló ajánlással látta el.⁴⁴

A háborúra való felkészültség ismertetését a *Mémoires*-ban önmaga bírálattal kezdi: „Én akkor [ti. a szabadságharc elején] huszonhat éves voltam, minden katonai tapasztalat nélkül, s a politikát és történelmet is csak elég felületesen ismertem. (...) Bevallom tehát, hogy vak voltam és világtalanokat vezettem.”⁴⁵ Rákóczi másutt is ír saját járatlanságáról a hadvezetésben. Ez az önkritika azonban csak részben állja meg a helyét; figyelme sokszor apró részletekre is kiterjedt. Leírja például, hogy a katonák 1703-as esküvétele után maga jelölte ki az öröket a táborban, s éjjel kihallgatta beszélgetésüket, mert tudni akarta, hogyan vélekednek róla és vezéreiről.⁴⁶ Fontos volt számára, hogy biztosítsa a katonák felekezetüknek megfelelő lelki ellátását. Többször hosszan elemzi a csatákban, ostromoknál elkövetett taktikai és stratégiai hibákat.

A szabadságharc fő céljaként a *Mémoires* ajánlásában és a mű elején Rákóczi a „haza”, azaz Magyarország és Erdély „idegen járom” alóli felszabadítását jelöli meg.⁴⁷ Mindkét műben kiemeli, hogy amikor a nép hívására 1703. június 13-án (valójában június 16-án) Magyarországra érkezett, a határon csekély számú és hiányos felszereltségű „hadsereg” várta: „Déltájban érkeztek, botokkal és kaszákkal felfegyverezve. Ötszáz ember helyett alig volt kétszáz gyalogos, rossz parasztpuskákkal főszerelve, és ötven lovas.”⁴⁸ A *Mémoires*-ban részletesen taglalja egy harc-képes hadsereg létrehozásának lépéseit és nehézségeit, melynek létszáma a *Confessio* II. könyvének elején található megjegyzés szerint három év alatt Erdély és Magyarország területén hetvenötezer főre nőtt.⁴⁹ Az 1704-es év eseményeinél leírja a Heister generális által Forgách Simon csapatai fölött aratott győzelmet, és megemlíti Károlyi Sándor hadainak váratlan megtámadását a császári csapatok által.⁵⁰

Ezt követően ismerteti a magyarok hadviselésének sajátosságait.⁵¹ Rákóczi szerint Károlyi a Thököly alatt szolgált tisztek tanácsát követte, akik a háborúról ezt a felfogást vallották: „A háborúról ez volt a nézetük: az ellenségtől messze tartózkodni, őrseget egyáltalán nem állítani, sokat inni és aludni, emberek és lovak hosszú pihenője után három-négy napos portyázásra indulni, az ellenséget hirtelen megrohanni: üldözni, ha menekül, visszavonulni, ha ellenáll. A háborúnak ez a fogalma az

44 Zrínyi, 1705. A1/b–A5/a.; Zrínyi, 2018.

45 *Mém.* 329. „J'étois alors âgé de 26 ans, sans expérience militaire et assez superficiellement instruit des affaires politiques et historiques. (...) J'avouerai donc que j'étois un aveugle qui conduisois des aveugles.” Uo. 66.

46 *Mém.* 27.

47 *Mém.* 14., 16–17.

48 *Mém.* 303. „Elles arrivèrent environ midi, armées de bâtons et de faulx; au-lieu de 5000 hommes, à peine y en avoit-il 200 à pied qui eussent de méchans fusils de paysans, et 50 Cavaliers.” Uo. 26. Vö. „Non excedebat illa quingentorum peditum et 50 equitum numerum (...). Agrestium inermis manus! Hi mucronibus, illi falcibus, pauci sclopiis muniti belli et disciplinae militaris ignari!” *Conf.* 150.

49 *Conf.* 150. Ez a szám a hadtörténeti kutatások szerint 1705–1706 után egyre csökkent. Markó, 2003. 30. 18. jegyzet.

50 *Mém.* 75–76.

51 *Mém.* 77–78.

egész nemzetnél elterjedt.”⁵² A portyázó hadviselés ironikus bírálatát követően így folytatja: „Mármost a vezérletem alatt megindult népfölkelés kezdetén ezeknek volt a legnagyobb súlyuk [ti. a Thököly alatt szolgált katonáknak], rájuk hallgattak és így lettek tisztekké. A gyalogsági szolgálatot a nemesség mindig megvetette, azt tartotta, hogy ez a fegyvernem sehogy sem alkalmas hasonló vállalkozásokra, és szégyellt volna ott szolgálni. Közmondás volt, hogy csak a kutya jár gyalog, s arra való az állat, hogy az embert hordozza.”⁵³ A gyalogság szinte csak a török határokon lévő erődök kapuinak őrzésére volt használható, a távolabbi vállalkozásokhoz szekereken vagy csónakokon szállították a katonákat. Thököly hadjárata alatt nagyon kevés gyalogos volt; a főurak maguk védték váraikat. „Ez okozta hát, hogy a magyar nemzet semmit sem tudott a háború leglényegesebb elemeiről”, vonja le a következtetést Rákóczi.⁵⁴ A korszerű elméleti és gyakorlati képzés csaknem teljesen hiányzott a hadseregben.⁵⁵

Nehezítette a háború ügyét Rákóczi szerint az is, hogy nem volt mód a katonák, azaz a nemesség és a „nép” különválasztására. A fegyelem megtartása érdekében le kellett volna váltania az első tiszteket, „azokat a durva, szemtelen és részes parasztokat, akikkel a nemesség nem akart együtt szolgálni. A nemességet viszont rá kellett volna beszélni, hogy lépjen be a gyalogságba. A fegyverforgatók az említett okok miatt nem értettek a katonáskodáshoz”, állapítja meg. „Minthogy egyszerre nem válthattam le a parasztezredek – folytatja –, e második hadjárat elején brigadérosokat kezdtem kinevezni, hogy a nemességnek hűbéreseik és jobbágyaik fölött magasabb rangot adhassak. De ez a rendszabály, amelynek célja a hadak fegyelmzése lett volna, nem használt semmit a mindennapos vállalkozásokban és csatározásokban, mert ezek a brigadérosok képtelenek voltak vezényelni.” Az újabb kutatások szerint Rákóczi egyetlen brigadérosa (vagy ezredese) sem lett volna eredményesebb hadvezér a többi generálisnál, ha tábornoki kinevezést kap.⁵⁶

További nehézséget okozott – folytatja Rákóczi –, hogy „teljességgel hiányzott az, amit a had törzsének neveznek: az altisztek testülete”. A káplárok és őrmesterek nem tudtak tekintélyt tartani a katonák előtt. Ezek voltak az okai az ellenség gyakori eredményességének. Később sikerült létrehoznia rendezett ezredeket, s naponta kapott kimutatást a szolgálatképes katonák számáról. Ekkor azonban egyaránt tartott attól, hogy fölfedje vagy eltitkolja e számokat, „mert a nemzet (...)

52 *Mém.* 337. „Leur idée étoit de séjourner loin de l’ennemi, de ne tenir aucune garde, de bien boire et dormir, et après un long repos des hommes et de leurs chevaux, faire une course de trois ou quatre journées, pour tomber brusquement sur l’ennemi, le poursuivre s’il fuyoit, et rebrousser s’il résistoit. Cette idée sur la guerre étoit répandue dans toute la Nation.” Uo. 77.

53 *Mém.* 337. „Or dans le commencement du soulèvement populaire sous mon commandement, ceux-ci primoient le plus; ils étoient écoutés, et par-là ils étoient devenus Officiers. Le service dans l’Infanterie étoit de tout tems méprisé de la Noblesse; elle croyoit ce Corps peu propre à de pareilles entreprises, elle tenoit à honte d’y servir; le proverbe étoit commun que c’étoit le métier d’un Chien de marcher toujours à pied, que l’Homme devoit se servir des animaux pour se faire porter.” Uo. 77.

54 *Mém.* 337. „Voilà ce qui a produit l’ignorance totale des parties les plus essentielles de la Guerre dans la Nation hongroise.” Uo. 78.

55 Markó, 2003. 179.

56 Heckenast, 1994. 55.

hajlandó volt minden vállalkozásba lelkesen belefogni, de könnyen abba is hagyta, amint (...) a remények nem teljesedtek be sikerrel”.⁵⁷ A vonuló hadsereg nagy kiterjedése láttán elbízták magukat, és csak az ütközetre és – mint másutt utal rá – a várható zsákmányra áhítoztak.⁵⁸ „A katonák megvetették vezérüket és szétozoltak, ha nem vezette rá őket az ellenségre, vagy ha cselből hátrálni akart.”⁵⁹ A hadsereg egyik állandó problémája a fegyelmezetlenség volt.⁶⁰

A hadak szegényes felszerelését Rákóczi így jellemzi: „A legjobban felfegyverzett katonának sem volt a kardján kívül egyebe, csak kanócos puskája vagy kekes záros muskétája, és ezekből sem volt annyi, mint az ellenségnek. Fel lehetett volna őket fegyverezni pikákkal, de mi módon lehetett volna bizalmat kelteni e népi katonaságban e fegyver iránt, és hogyan lehetett volna a kezelésére megtanítani? A legjobban fölszerelt lovasnak két láb hosszúságú karabélyája volt, csöve tölcser alakú, kardja elég rossz acélból, rosszul felkantározott kis hátaslova, nyerge rosszul felszerelt, de egy ezrednek legalább a fele nem volt ilyen jól ellátva. Az ellenség előtt nagy sereget kellett felvonultatni, hogy megfélemlítsék, de amikor megverték bennünket, az ő bátorságuk nőtt, a nemzeté csökkent.”⁶¹

Többször panaszkodik Rákóczi a hadsereg tábornokaira. Részben azért, mert nem hajtották végre parancsait, vagy nem úgy hajtották végre, ahogy ő kívánta. Részben azért, mert rivalizáltak vagy nem szívesen működtek együtt egymással, és – mint az 1704-ben a Dunántúlon működő három tábornokról, Forgách Simonról, Károlyi Sándorról és Esterházy Antaltól írja – „ezek szellemüknél és ellentétes alapelveiknél fogva egyáltalán nem értették meg egymást”.⁶² Ugyanakkor mentegeti őket elégtelen felkészültségük és hiányos katonai ismereteik miatt. Forgách Simon volt Rákóczi egyetlen elméleti képzettséggel rendelkező tábornoka,⁶³ akit egy hadműveleti parancs nem teljesítése miatt 1706 novemberében elfogatott, de nem indított ellene eljárást, s ítélet nélkül fogságban tartotta a háború végéig.⁶⁴ A koroncói (1704. június 13.) és a zsbói (1705. november 11.) csaták elvesztése miatt Rákóczi Károlyi Sándort hibáztatja elsősorban,⁶⁵ az újabb kutatások szerint azonban

57 *Mém.* 338. „Car la Nation (...) étoit prête d’entreprendre tout avec impétuosité, mais elle s’en désistait aisément, dès (...) que les espérances n’étoient pas remplies par le succès.” Uo. 79.

58 Vö. *Mém.* 94.

59 *Mém.* 338. „Le Soldat se débandoit par mépris du Chef, si on ne le conduisoit pas à l’ennemi ou si par quelque ruse, on eût voulu reculer.” Uo. 79.

60 Markó, 2003. 248.

61 *Mém.* 338. „Le Soldat le mieux armé n’avoit qu’un fusil ou arquebuse à rouet, outre son sabre, et le nombre de ceux-ci étoit toujours fort inférieur à l’ennemi. On auroit pu les armer de piques, mais quel moyen avoit-on d’inspirer la confiance en cette arme à ce Soldat peuple, et lui en apprendre le manie-ment? Le Cavalier le mieux armé avoit une carabine de deux pieds de longueur, la bouche du canon en entonnoir, un sabre d’assez mauvaise trempe, un bidet mal embouché, une selle mal garnie, cependant la moitié d’un Régiment n’étoit pas si bien équipé. La représentation des grandes Armées étoit nécessaire pour imposer aux ennemis, mais lorsqu’on étoit mal-mené, leur courage s’élevoit et celui de la Nation s’abbatoit.” Uo. 79.

62 *Mém.* 336. „Il y avoit alors trois Généraux dans la Basse Hongrie, (...) qui ne s’accordoient guère, à cause de leur génie et de leurs maximes opposées.” Uo. 76.

63 Markó, 2003. 18. 2. jegyzet.

64 *Mém.* 144–145.

65 *Mém.* 74–76.; 124–125.

elmarasztaló véleményét a körülmények pontos ismerete nélkül alkotta meg.⁶⁶ A zsigóói vereséghez a katonai vezetésen belüli hatalmi harcok, a trencsényi csata-vesztéshez (1708. augusztus 3.) Rákóczi következetlen magatartása is hozzájárult.⁶⁷ Saját felelősségét a katonai kudarcokban Rákóczi többnyire homályban hagyja.

1710 novemberében, a katonai összeomlás előtti helyzet ábrázolásakor a *Mémoires*-ban szemléletes képet kapunk Rákóczi találkozásáról az ellenség elől menekülőkkal: „Hosszú szekérsorokkal találkoztam, melyeken alsó-magyarországi, azaz Vágon túli nemesek és tisztek feleségei menekültek az ellenség elől. Könnyekkel szemükben bizonyították nekem férjük hűségét és ragaszkodását. Szállást és ellátást kértek tőlem. A sárban és a félig megfagyott latyakban összetört és megrekedt szekereken hidegtől átjárt kigyerekeik sírtak. Helyzetük meghatott, megtettem, amit tehettem, de mindez nem volt képes enyhíteni pillanatnyi helyzetüket, sem biztosítani jövőjüket.”⁶⁸

Az összegző értékelés a szabadságharcról szubjektív és objektív tényezők összefonódását és egymásra hatását emeli ki. „Bárki ítéld majd ezek alapján a magyar ügyekről, a háború szerencsés kezdetét az ellenség túlzott elővigyázatának tulajdonítja, annak haladását a rosszul ellátott és még rosszabbul védett helyőrségeknek és váraknak, s végül szerencsétlen kimenetelét a nemzet tudatlanságának, tapasztalatlanságának, annak, hogy hiányzott a fegyver és a pénz, tehát a háború idegzete, a pestisnek és annak, hogy a francia udvartól kapott segély nagyon szerény volt.”⁶⁹

Lényegében ehhez hasonló álláspontot képvisel, de árnyaltabb képet rajzol a bukásról Rákóczi a *Confessio* II. könyvében. Az okokat egységes narratívába szerkesztve először saját felelősségét emeli ki. „A csatákban járatlanságom miatt igen sok tévedést követtem el, és engedtem, hogy mások is elköveessenek, de emberi ítélkezéssel vizsgálva mindent: a pénzhiány és az általános hadvezetési tudatlanság tettek pontot (...) ügyeinkre.”⁷⁰ A pestis miatt végül az őrhelyekről is kipszult a gyalogság, s ezek pótlása a csatamezőkön harcolók számát csökkentette. Az ellenség előrenyomulását és az általuk emelt kis erődítmények, sáncok építését a gyalogság hiánya miatt nem lehetett megakadályozni. A saját erődök részben a meg-

66 Markó, 2003. 64. 1. jegyzet; Czigány, 1981. 102–103.

67 Markó, 2003. 33. 24. jegyzet.

68 *Mém.* 418. „Je trouva des files de chariots de femmes des Nobles et des Officiers, en partie de la Basse Hongrie, dessus la Vaag, qui fuyoient devant l'ennemi, me protestans les larmes aux yeux la fidélité, l'arrachement de leurs maris, me demandant le logement et l'entretien; leurs petits enfans transis de froid pleuroient dans ces chariots, cassés et embarrassés dans la boue et dans la fange à demi gelée. Leur état me touchoit; je faisais ce que je pouvois; mais tout cela n'étoit pas capable de soulager leur état actuel, ni de les garantir de l'avenir.” Uo. 191.

69 *Mém.* 329. „Quiconque jugera sur ce fondement des affaires de Hongrie, attribuera l'heureux commencement de cette guerre à la trop grande précaution des ennemis dans leur conduite; il attribuera, dis-je, le progrès aux Garnisons et Forteresses mal pourvues, et encore plus mal défendues; enfin il imputera la mauaise issue à l'ignorance, à l'inexpérience de la Nation, au manque d'argent et des armes qui sont les nerfs de la guerre, à la peste, et à la médiocrité des secours qu'on a reçus de la Cour de France.” Uo. 66–67.

70 „Non diffitebor ego, me plurimos in proeliis ignorantia errores commisisse ut plurimos ab aliis quoque commissos fuisse, sed humano judicio scrutando omnia, defectus aeris et communis belli gerendi inscientia rebus bene et audacte inchoatis et sub tempore cursu cupreae monetae alacriter continuatis, illa vilescere finem imposuerunt.” *Conf.* 168–169.

védésükre alkalmas és képzett tisztek hiánya, részben gyávaság vagy a védők elégtelen ereje, részben fenyegetés és ígéretések révén jutottak az ellenség kezére. A birtokaikról elűzött főurak, nemesek és a házas katonák tömege rendkívüli terheket róttak a népre. „A családja megmentésére és táplálására ügyelő katona elhagyta a zászlókat, és szakadatlanul fülembe zúgott mind a nép, mind a menekülők könnyö-
rületre méltó panasza. A félig meztelen katonaság a fagy keménységétől úzve elhagyta állomáshelyét, ez fegyvereitől, az lovától, és valamennyien zsoldjuktól megfosztva jogosan tárták föl panaszukat, és ahhoz, hogy katonai szolgálatban helytálljanak, inkább lehetőségük, mint akaratuk és hűségük hiányzott.”⁷¹

Összegzés

Műveivel Rákóczi célja nem csupán saját maga előnyös megörökítése a történelemben a „tényszerű” értelmező feldolgozása révén, hanem szeretné megérteni az életet és a saját „én”-jét. A *Confessio* és a *Mémoires* társadalmi kommunikációs eszközök, melyek visszatekintő módon ábrázolják, stilizálják át és „racionalizálják” az életét, illetőleg annak egy részét. Mindkét műben politikai paradigmák és vallási gondolati alakzatok lépnek kölcsönhatásba az önészlelés és önleírás mintázataival. A *Confessio* a belső, a *Mémoires* a külső történeteket állítja előtérbe, miközben mindkét mű, bár eltérő modalitású, alapvetően múltbeli tetteket, felismeréseket, meggyőződéseket és hiteket reflektál, és próbál meg utólag igazolni. Mindkettőben vezérmotívumnak számít a ragaszkodás egy korábbi döntéshez; fő feladatuk a szuverenitás-gondolat igazolása, a száműzetésben veszélybe került identitás megerősítése és védelme, a fenyegetettség, a menekülés és az elmagányosodás irodalmi feldolgozása.⁷² Rákóczi megkísérli, hogy politikai, diplomáciai és katonai vereségeit erkölcsi győzelemként ábrázolja. Mindez alapvetően befolyásolja a Magyarországról rajzolt képet.

A két mű Magyarország-képében különböző arányban és más-más módon jelenik meg a tényszerűség, a valóságközeli ábrázolás és a fikció vegyítése. A három tényező viszonyának fő jellemzői a *Confessióban* az elbeszélő gyakori perspektívaváltása; a tények, a fikció és a félfikció közti állandó ingadozás; az életút tudatosan teologizált, vallási-mitikus áthangolása. A fikció gyakran a hitelesség létrehozásának eszközéül szolgál, s előfordul, hogy gyermek- és ifjúkori traumákból, szándékolt szubjektivitásból vagy a nevelés sajátosságaiból eredeztethető. Miközben Rákóczi számos eseményt és jelenséget többé-kevésbé valósághűen rögzít, változatosan alkalmazza az irodalmi átformálás és retorikai szerkesztés eszközeit. A megváltozott viszonyoknak és saját célkitűzésének megfelelően válogat a múlt eseményeiből, miközben több körülményt szándékosan elhallgat. Azzal, hogy

71 „Miles salvandae et alendae familiae suae attentus deserebat vexilla, et tam miserandae quarelae seu plebis seu exulantium meas continue feriebat aures; miles seminudus rigore frigoris compulsus suas deserebat stationes, hic armis, ille equo, omnes stipendio destituti justas suas detegebant querelas, et in praestando servitio militari magis possibilitate quam voluntate et fidelitate deerat.” *Conf.* 169–170.

72 Tüskés, 2016–2017.

újra és újra önmagát vádolja, valójában felmentést remél az olvasótól. Nem tematizálja kellő világossággal személyes felelősségét a történekeért, s igyekszik áldozatként bemutatni önmagát. Úgy törekszik a „tárgyilagosság”-ra, hogy a magyar történelem számára fontos eseményeit és az ország aktuális helyzetét a saját politikai és katonai törekvéseinek szempontjából, az önigazolás igényével ábrázolja. Több ponton csúsztatást és a rendi szemléletből adódó elfogultságot találunk a Habsburgok magyarországi szerepének megítélésében.

A *Mémoires* személyes tanúságtétel egy politikai-katonai kísérletről, egyben részleges felelősségvállalás a történekeért. A mű egy politikai gondolat, egy morális magatartás és egy vívódásban kiharcolt meggyőződés kifejezője. Itt előtérbe lép a történetírói szerep, a résztvevő és szemtanú krónikási attitűdje, s megfogalmazódik a magyar rendi társadalom bírálata. A szerző tisztában volt az emlékirat készítésének szabályaival, ismerte a műfajjal kapcsolatos elvárásokat, s tudta, az emlékirat történeti dokumentum jellegéhez kevésbé illik a spirituális hang és önértelmezés. Rákóczi a nemzeti, történelmi feladatok végrehajtását, a hadvezér és politikus tetteit állítja a középpontba, s bár kevesebb a személyes megszólalás, itt is többször bevallja a maga és nemzete „hibái”-t. Leegyszerűsítve azt mondhatjuk, a két mű a magánember és a politikus-hadvezér Rákóczi kétféle énjét vetíti ki és irodalmiasítja, részben eltérő eszközökkel. Mindkét mű Magyarország-képében különböző valóságsszintekkel kell számolnunk, melyek közül az egyik az önéletrajzi elbeszélés, az emlékezés és értelmezés szintje. Tényszerűség és fikcionalitás, fikció, félfikció és nemfikció csak együtt, egymás viszonylatában érvényesek.

Rákóczi szabadságkultusza a két mű történelmi, társadalmi és katonai vonatkozásainak számbavétele alapján szorosan kötődött a magyar függetlenségi hagyományhoz, azon belül különösen a 17. századi szabadságküzdelmekhez.⁷³ Ennek folytatását Istentől rendelt kötelességnek, küldetésnek tekintette. Szabadságfogalma magában foglalja a szabad királyválasztást, a törvényeket megsértő uralkodó elleni felkelés jogát, a nemesi kiváltságokat és a törvények megtartását; beletartozik a független állam, az ország érdekeit szolgáló gazdaságpolitika, az ipar és a kereskedelem fejlesztése, valamint a műveltség terjesztése. A célokat a különböző társadalmi rétegek, népek és felekezetek összefogásával, fegyveres harccal akarta elérni.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Bánkúti

1994–1995 Bánkúti Imre: Néhány gondolat a trencsényi csata (1708. augusztus 3.) előzményeiről és következményeiről. In: *Folia Historica*, 19. (1994–1995) 63–85.

⁷³ Köpeczi, 1991. 558–559.

Bitskey

2006 Bitskey István: A nemzetsors toposzai a kora újkori magyar irodalomban. In: Bitskey István: *Mars és Pallas között. Műltszemlélet és sorsértelmezés a régi magyarországi irodalomban*. Debrecen, 2006. 37–60.

Czigány

1981 Czigány István: A császáriak hadjárata 1705 őszén. In: *Hadtörténeti Közlemények*, 28. (1981) 1. sz. 74–103.

Heckenast

1958 Heckenast Gusztáv: II. Rákóczi Ferenc könyvtára (1701). In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 62. (1958) 1. sz. 25–36.

1994 Heckenast Gusztáv: A Rákóczi-szabadságharc tábornokai. In: *Hadtörténeti Közlemények*, 107. (1994) 4. sz. 51–55.

Imre

2015 Imre Mihály: *Utak Herborn és Nápoly között. Tanulmányok a 16–18. századi protestantizmus irodalmáról*. Debrecen, 2015.

Knapp–Tüskés

2015 Knapp, Éva – Tüskés, Gábor: La bibliothèque de Rodostó (Tekirdağ, Turquie) du prince François II Rákóczi. Nouvel essai de reconstitution. In: *Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte*, 39. (2015) 2. sz. 185–208.

Köpeczi

1991 Köpeczi Béla: *A bujdosó Rákóczi*. Bp., 1991.

Markó

2003 Markó Árpád: *II. Rákóczi Ferenc csatái. Válogatott tanulmányok*. S. a. r. Mészáros Kálmán. Bp., 2003.

Őze

1991 Őze Sándor: „Bűneiért bünteti Isten a magyar népet.” Egy bibliai párhuzam vizsgálata a XVI. századi nyomtatott egyházi irodalom alapján. Bp., 1991.

R. Várkonyi

2007 R. Várkonyi Ágnes: Narráció és elmélkedés II. Rákóczi Ferenc *Confessio peccatoris* című művében. In: *Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban. A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Irodalomtudományi Tanszéke által szervezett nemzetközi konferencia előadásai 2006. május 24–27., Kolozsvár*. Szerk.: Balázs Mihály – Gábor Csilla. Kolozsvár, 2007. 167–198.

Rákóczi

1876 *Principis Francisci II. Rákóczi Confessiones et Aspirationes principis christiani*. E codice Bibliothecae Nationalis Parisiensis ed. Commissio fontium historiae patriae Academicæ Scientiarum Hungaricæ. Bp., 1876.

1977 *L'autobiographie d'un prince rebelle. Confession et Mémoires de François II Rákóczi*. Choix des textes, préface et commentaires par Béla Köpeczi, établissement du texte d'après l'édition de 1739 des Mémoires et le manuscrit de la traduction française de la Confession par Ilona Kovács. Bp., 1977.

1978 *II. Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig*. *Mémoires du prince François II Rákóczi sur la guerre de Hongrie depuis 1703 jusqu'à sa fin*. Ford. Vas István, tan., jegyz. Köpeczi Béla, gond. Kovács Ilona. Bp., 1978.

2003 Rákóczi Ferenc: *Vallomások*. Ford. Szepes Erika, s. a. r., jegyz., utószó Hopp Lajos. Bp., 2003. [1. kiadás: 1979.]

2019a Rákóczi II, Ferenc: *Confessio peccatoris*. Transl., notes by Bernard Adams, preface by Robert Evans, essay by Gábor Tüskés. Bp., 2019.

2019b Rákóczi II, Ferenc: *Memoirs*. Transl., notes by Bernard Adams, essay by Gábor Tüskés. Bp., 2019.

2020 Rákóczi II, François: *Confession d'un pécheur*. Traduite du latin par Chrysostome Jourdain. Édition critique avec introduction et notes établie sous la dir. de Gábor Tüskés. Avant-propos de Jean Garapon. Avec collaboration de Csenge Aradi, Ildikó Gausz, Zsuzsanna Hátori Nagy, Réka Lengyel, Zsolt Szebelédi, Ferenc Tóth et Anna Tüskés. Édition revue et préparée par Michel Marty. Paris, 2020. (megjelenés alatt).

Tüskés

2016–2017 Tüskés, Gábor: Psychomachie d'un prince chrétien: au carrefour des genres autobiographique et religieux. François II Rákóczi: *Confessio peccatoris*, I–II. In: *Chroniques de Port-Royal*, 66. (2016) 401–426., 67. (2017) 323–341.

2018 Tüskés Gábor: Fikció és valóság a *Confessio peccatoris*ban. A lengyelországi emigráció ábrázolása. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 122. (2018) 565–579.

Vörös

1978 Vörös Imre: Objektivitás és szubjektivitás Rákóczi Emlékirataiban. In: *Rákóczi-tanulmányok. A II. Rákóczi Ferenc születésének 300. évfordulója alkalmából rendezett tudományos ülésszak előadásai*. Szerk.: Sinkovics István – Gyenis Vilmos. Bp., 1978. 106–115.

Zrínyi

1705 *Symbolum Illustrissimi Domini Comitiss Nicolai Zrinyi*. [Kolozsvár/Klausenburg/Cluj], 1705.

2018 Zrínyi, Miklós: *Remède contre l'opium turc. Appel à la nation hongroise contre l'occupation ottomane au XVIIe siècle*. Édition bilingue hongrois-français. Introduction, traduction et notes de Jean-Louis Vallin. Texte suivi d'un parallèle avec l'Exclamatio de Busbecq. Ville-neuve d'Ascq, 2018. (Collection Littératures étrangères.)

GÁBOR TÜSKÉS

TO THE HISTORICAL CONSTRUCTION OF NATIONAL IDENTITY

THE IMAGE OF HUNGARY IN THE AUTOBIOGRAPHICAL WRITINGS OF FRANCIS II RÁKÓCZI

This study examines the image of Hungary, with its history, its society and its economy, as Francis II Rákóczi represented them in retrospect in the two autobiographical works, the *Confessio peccatoris* and the *Mémoires*, he wrote during his exile in France and then in Turkey. It shows how Rákóczi relates the historical events leading up to the War of Independence of 1703–1711, how he describes the military background and various other aspects of this war. The image of Hungary in both works combines factuality, representation of reality and fiction in different proportions and in different ways. In the *Confessio*, the main features of the relationship between the three factors are the frequent changes in narrative perspective, the constant fluctuation between fact, fiction, semi-fiction, and the consciously theologized and mytho-religious realignment of the course of life. While Rákóczi records many events and phenomena more or less realistically, he resorts to the means of literary transformation and rhetorical formulation in various ways. He strives to achieve “objectivity” while describing the events of Hungarian history and the contemporary situation in terms of his political and military aspirations, with a need for self-justification. In many places, he alters the facts or gives a partial interpretation of the role of the Habsburgs in Hungary. The *Mémoires* are the personal testimony of a politico-military experience as well as a partial responsibility assumed for what happened. The work is the expression of political thought, moral

behaviour and inner conviction. As for the image of Hungary in the two works, it appears through the various levels of the text, autobiographical level, historical and interpretative level. Factuality and fictionality, just like fiction, semi-fiction and non-fiction, are valid only jointly, in relation to each other.